

Фелікс Рудич

**ПРАВЛЯЧА ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА УКРАЇНИ, ЇЇ ВПЛИВ
НА РОЗВИТОК І СИНХРОНІЗАЦІЮ СУСПІЛЬСТВА**

Попередні зауваження. Різні суб'єкти політики справляють на державотворчий процес неоднаковий вплив. Більшість не бере безпосередньої участі в політичному житті. Цим займається особливий прошарок людей, яких називають політичною елітою. В етимологічному значенні поняття “еліта” (у перекладі з французької elite – краще, відбірне, вибране. Політична еліта – це носії політико-управлінських якостей. Це поняття застосовують до людей, які оволоділи певними позитивними якостями, цінностями і пріоритетами (харизма, компетентність, сила волі, культура, порядність), займають провідні або найбільш впливові позиції у суспільстві. Політична еліта здебільшого визначається як меншість суспільства, достатньо самостійна, відносно привілейована група (або сукупність груп),

яка має відповідні психологічні, соціальні та політичні якості й бере безпосередню участь у формуванні і здійсненні політичних рішень, пов'язаних із використанням державної влади чи впливом на неї¹.

Правляча еліта складається з трьох взаємопов'язаних елементів: носієм владних функцій виступає політична еліта; бюрократична еліта охоплює представників управлінського апарату; комунікаційна та духовна еліта – це представники засобів масової інформації, науки, культури, духовенства.

Політичній еліті протистоїть контреліта – опозиційна соціальна група, яка виборює право на входження в еліту, прагне оволодіти владою, запропонувати свою альтернативну стратегію розвитку суспільства.

Проблема політичного лідерства як і елітарна теорія має давню історію. Слово “лідер” (у перекладі з англійського leader) – ведучий, керівник. Ще в епоху античності лідером вважали особу, здатну творити історію. Певна суспільна ситуація вимагала свого лідера, вождя, в кожний історичний період з'являлися теорії, які визначали певний тип, образ та завдання відповідного лідера. У політологічному аспекті політичне лідерство – це суспільно-політичний процес, за якого одна, а іноді і декілька осіб беруть на себе і виконують роль глави, керівника, провідника певної соціальної групи, громадсько-політичної організації чи руху, держави або суспільства в цілому.

Відомо й інше. Соціальна значущість політичної еліти і політичного лідерства залежить від рівня політичної культури і активності громадян суспільства, і саме тут поле реалізації конкретики, яку в пору оглянути пильніше.

Що ми самі зробили не так? Проблема ролі та місця політичної еліти, політичних лідерів України у становленні української державності останнім часом інтенсивно досліджується політичною наукою. Вийшла друком низка монографічних праць², періодично публікуються аналітичні матеріали³. Ці питання набувають особливої актуальності на нинішньому етапі становлення та дій нових владних структур після виборів Президента України, майбутніх виборів до Верховної Ради України.

Справедливості ради слід віддати належне політичній еліті України: за роки незалежності за її участю Українська держава від-

булася в усіх формальних вимірах. За Конституцією “Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна правова держава”²⁴. В суспільно-політичній сфері відбулося становлення владних структур, формується багатопартійна система, діють осередки громадянського суспільства – громадські об’єднання, недержавні аналітичні центри, незалежні друковані та Інтернетвидання. В економічній сфері відбуваються трансформаційні процеси, спрямовані на впровадження ринкових засад: завершується процес приватизації, створення класу великих власників, закладено основи середнього та малого підприємництва, формується банкова фінансова інфраструктура, введена і є стабільною національна валюта. У зовнішньополітичній сфері незалежність, суверенітет і недоторканність кордонів України визнані світовою спільнотою; країна стала рівноправним членом багатьох міжнародних об’єднань та організацій, зокрема Ради Європи, укладені угоди про співробітництво з провідними міжнародними союзами – ЄС і НАТО, представники Збройних Сил України беруть участь в ряді миротворчих операцій.

Проте – і це теж реальність – сучасний етап розвитку українського суспільства все ще характеризується кризовою ситуацією, яка охоплює політичну, економічну, соціальну та духовну сфери. В політичній сфері зростає апатія і недовіра громадян до діяльності владних структур. В економічній – відсутня довгострокова стратегія інноваційного розвитку виробництва; в соціальній зростає майнова нерівність, відбувається зубожіння переважної частини населення; найбільш глибокою і небезпечною для суспільства є криза в духовній сфері: спостерігається втрата політичних і соціальних орієнтирів та ідеалів, криза світогляду, суті і смислу повсякденного буття, виникає ідеологія несприйняття існуючої дійсності. Івана Дзюби: “Ми живемо в дивному суспільстві, яке переживає дві одночасні реставрації, нібито протилежно спрямовані, але симбіотичні одна щодо одної. Перша – це реставрація дикого капіталізму (фактично вже відбулася), а друга реставрація радянської ідеології, (тріумфальне відновлення всіх радянських ритуалів, аж до оглушливої тріскотні комсомольських ювілеїв)”²⁵.

Отже, головна проблема для України міститься всередині, має внутрішній характер і полягає у невідповідності її сучасного стану

прийнятим у цивілізованому світі критеріям. Досвід держав на пострадянському просторі (Україна не є винятком) свідчить, що політика в них страждає численними “дитячими хворобами”, серед яких насамперед неадекватність наявної еліти і її політичних лідерів зрослим вимогам часу і потребам суспільства. Слід зазначити, що після здобуття незалежності правляча політична еліта України не спромоглася визначити стратегію розвитку суспільства, шляхи вирішення проблем, що постали перед ним, не консолідувала суспільство і не повела його за собою, не змогла зробити для народу того, що повинна була зробити, маючи владу.

Як відомо, політична еліта визначається за двома критеріями: функціональною ознакою – це ті, хто обраний або ті, хто нами керують; ціннісною – ті, хто гідний правити. В ідеалі ці критерії мають зберігатися. Суть і мета демократії полягають саме в наближенні суспільства до цього ідеалу: демократичні інститути впроваджуються для того, щоб, з одного боку, правили ті, хто гідний правити, з іншого – щоб ті, хто гідний правити, отримали таку можливість.

Ця політична еліта, яка виросла в умовах союзної держави, не сформувалась як справжня еліта, а тому виявилася неспроможною вирішувати загальнодержавні завдання. В сучасній Україні політичну еліту представляють колишні партійні, профспілкові, комсомольські функціонери, а також представники національно-демократично налаштованих верств.

Перші, прийшовши до влади в умовах відсутності досконалих законів, здебільшого стали задовольняти власні інтереси, дотримуючись принципів моралі старої компартійної номенклатури: схиланням перед тими, хто стоїть на вищій владній сходинці і зневагою до тих, хто знаходиться нижче влади. Другі, не маючи професійних умінь і навичок управління, проявили безпорадність, вирішуючи складні соціальні та економічні проблеми, внаслідок чого практично зійшли з політичної сцени, проте не забули, керуючись мораллю “нової буржуазії”, її зневагою до закону, збагатитися особисто. Академік І. Дзюба зазначає: “Відбувся раптовий викид у псевдоеліту, склалася “тримуча суміш”, в якій змішалися осколки радянської партійної номенклатури, політичні кар’єристи, демагоги, сумнівно-го походження скоробагатьки”⁶.

Як наслідок – до влади у своїй переважній більшості прийшла на всіх рівнях олігархізована, корумпована управлінська еліта. На сучасному етапі правляча еліта об'єдналася в олігархічні клани, нерідко їх називають клієнтели. Їх головною метою є особисте збагачення. Спостерігаємо феномен приватизації влади, сутність якого полягає у прагненні владних еліт збільшити владу заради самої влади з тим, щоб використати її для розподілу державних ресурсів, а не для реалізації програм, спрямованих на піднесення рівня життя громадян, що, зрештою, призводить до тотальної корумпованості останньої. Корупція пронизує владну вертикаль згори донизу, а “зразки” такої поведінки встановлюються на найвищих щаблях державного управління.

Не можна не погодитися з твердженням про те, що причина суспільної неефективності сучасної української політичної еліти – не у відсутності знань і вмінь, а в тому, що вона не має потреби захищати інтереси суспільства. Така потреба може диктуватись або моральними засадами еліти, або дійовими механізмами її політичної відповідальності, або тиском громадянського суспільства. Проте мораль колишньої номенклатури та нової буржуазії такої чесноти, як служіння суспільству, не передбачає. Певною мірою це пояснюється і тим, що переважна більшість представників політичної еліти походить із сільської місцевості або невеликих міст і є носіями традиційної культури, одним із визначальних компонентів якої є “трайбалізм – схильність до культурної і суспільно-політичної племінної відокремленості, простіше – містечковості, клановості та кумівства”⁷. Ці риси політичної еліти є особливо виразними і, зрештою визначають цінності, якими вона керується у своїй діяч.

Зрозуміло, що така еліта могла створити політичний устрій лише за власною міркою і створила його. Виразними рисами цього устрою є нехтування суспільними інтересами, безконтрольність, безвідповідальність, непрозорість. Близькістю до центрів прийняття державних рішень, товщиною гаманця, демонстративним надвитратним особистим споживанням почали вимірювати публічну репутацію того чи іншого представника еліти. Небезпека криється у тому, що Україна може опинитися в такому стані, коли в суспільстві формуватимуться, за словами англійського лорда Бенджаміна

Дізраелі, “дві нації, між якими немає спілкування, які мають настільки мале уявлення про звичаї, думки, почуття один одного, наче вони жителі різних зон або жителі різних планет. Вони формуються під впливом різного виховання, споживають різну їжу, в них різні манери поведінки, і живуть вони за різними законами”.

Як наслідок – між владою і суспільством відсутнє взаєморозуміння, шириться глибоке провалля. До того ж, правляча політична еліта розбещує суспільство, що призводить до корозії моральних цінностей. І особливо небезпечним є те, що серед молоді існує стійка тенденція до зниження морального порога, молоді люди починають думати, що досягти “елітарних” позицій у суспільстві можна лише нехтуючи нормами моралі.

На роль справжньої політичної еліти претендують можновладці, які нині прийшли до влади. Проте ця політична еліта, в усякому разі значна її частина, має переважно те ж саме коріння, що й та, яка від влади відійшла.

У її складі є представники великого і середнього бізнесу, для яких головний сенс діяльності – захист цього бізнесу політичними методами, орієнтація на цінності особистого споживання. Чи зможе нова еліта, здобувши владу, бути справжньою? Відповідь: час покаже. У сучасній владі, наскільки відомо, відсутня стратегія досягнення цивілізованого рівня розвитку країни, відстоювання національних інтересів українського народу.

Отже, справжня політична еліта в Україні тільки формується. Змін на краще можна чекати лише за умови становлення двох-трьох могутніх політичних партій, у змаганні яких за владу і з’явиться справжня політична еліта, яка володіє високими професійними і моральними рисами, стратегічними цілями і волею для їх здійснення. І від того, якими темпами відбуватиметься цей процес, якими якостями оволодіє вона, залежатиме майбутнє Української держави.

Важливу роль у вирішенні цього завдання може і повинна відіграти духовна еліта, яка професійно володіє словом, образом, гаслом, здатними апелювати як до сумління, так і до розуму, повернути собі втрачений голос, стати справжньою “совістю нації” і сказати своє слово так голосно, щоб її почули і суспільство, і правляча еліта. Маємо яскраві, але все ще поодинокі приклади: незаангажовані пу-

блікації в знакових засобах масової інформації Івана Дзюби, Бориса Олійника, та ін. активно впливають на суспільну думку.

Що робити, щоб виправити ситуацію? На сучасному етапі для українського народу міцна демократична влада є нагальною потребою. Сила демократичної влади (за такою владою перспектива) значною мірою ґрунтується на довірі народу, його активній, зацікавленій участі у здійсненні державної політики. Для здобуття такої довіри поряд з іншими передумовами, вирішальними є дії самої держави, її владних структур, лідера, політичної еліти, які мають бути етично мотивовані.

Події, що відбулися в Україні в листопаді – грудні 2004 року і які пов’язані з президентськими виборами, свідчать, за словами Збігнева Бжезінського, про “масовий вилив прагнень до змін, вибух самосвідомості, що зачепив значні частини українського суспільства”⁸. І цей “масовий вилив прагнень до змін”, на наш погляд, лише умовно можна назвати революцією. На відміну від “оксамитових” революцій кінця 80-х рр. минулого століття, які прокотилися країнами Центральної і Східної Європи і зламали існуючий соціалістичний устрій у них, в Україні протест відбувався в рамках постсоціалістичного устрою. Суспільний рух в Україні хоча і ставив за мету зміну існуючого режиму, проте не передбачав корінних змін політичного і економічного життя суспільства. Йдеться скоріше про усунення однієї фракції правлячого класу іншою, а точніше, про відсторонення від влади одного потужного олігархічного клану іншим.

При цьому не менш ніж внутрішній мав значення і зовнішній чинник. За одностайним ствердженням як вітчизняних, так зарубіжних (у тому числі й російських) експертів нині розгортається “остання політична битва” між Заходом і Росією за вплив на Україну. В геополітичному протиборстві задіяні Росія і Сполучені Штати Америки, Європейський Союз і Організація з Безпеки та співробітництва в Європі. Те, що відбувається в Україні, сприймається як реалізація більш успішних технологій політичної стратегії Заходу, яка свого часу була застосована в Сербії і Грузії і спрямована проти Росії.

Саме під цим кутом політикам, політологам, а, можливо, їм у першу чергу належить знайти відповідь на запитання про те, яким вони бачать вихід із суспільної кризи.

Вибори нового Президента України у суспільній свідомості пов'язується з визначенням нової перспективи розвитку держави, нової якості як держави, так і суспільства.

Громадяни України, як свідчать результати соціологічних досліджень, бажають бачити на посаді Президента країни визнаного лідера загальнонаціонального масштабу, раціонального політика, який, очоливши державу, впевнено завершив би економічні реформи, рішуче подолав бідність, безробіття, викоринив злочинність, корупцію, клановість, забезпечив розвиток вітчизняного підприємництва, ефективного використання наукового і виробничого потенціалу, підвищення доходів і добробуту громадян. Новий Президент повинен спрямувати зусилля політичної і бізнесової еліти на формування в Україні громадянського суспільства і набуття європейських цінностей, входження нашої держави у європейські і євроатлантичні структури.

Відповідно до Закону України "Про внесення змін до Конституції України" від 8 грудня 2004 року реформа політичної системи має стати важливим засобом зміцнення конституційного ладу, підвищення ефективності діяльності всіх владних структур, прискорення економічних і соціальних перетворень, зростання добробуту народу, духовного оновлення та морального оздоровлення суспільного життя, підвищення престижу та міжнародного авторитету України. Україна стає парламентсько-президентською республікою.

Йдеться про будівництво справді демократичної, правової, соціальної держави з ефективно діючим Парламентом, авторитетним Президентом, високопрофесійним Урядом, незалежними судовими органами.

У запропонованій конституційній реформі основна увага зосереджена навколо інституційних питань: як досягти у парламентсько-президентській республіці оптимального розподілу повноважень Парламенту, Президента, Уряду, якою має бути виборча система формування органів законодавчої влади, реформа правозахисних органів, адміністративна реформа та реформа органів місцевого самоврядування.

Немає сумніву, що ці питання є важливими і їх треба вирішувати насамперед на конституційному рівні.

Проте залишається ряд питань, від розв'язання яких залежить стабільність суспільства, самопочуття громадян і, зрештою, результативність політичної реформи.

Перше стосується політичної еліти. Ефективність діяльності владних органів вирішальною мірою залежить від рівня компетентності тих, хто управляє. У владні структури після їх реформування повинні прийти підібрані за конкурсом, які бажають і здатні самовдосконалюватися. Управлінці покликані володіти політичною культурою, тобто досконало знати закони суспільно-політичного державного устрою, професійно вміти застосовувати ці знання в своїй сфері, налагоджувати відносини з колегами по управлінню. При цьому нести правову та моральну відповідальність за стан справ у галузі, якою вони керують.

Одна з проблем тут – викорінення тотальних проявів корупційності, що нині проникла не тільки в політичну, а й практично в усі сфери суспільного життя. Для боротьби з корупцією важливо, щоб вищі посадові особи держави були порядними людьми і не знаходилися під тиском олігархічних кланів. Небезпека якраз криється в їхньому оточенні. Тут непоодинокі випадки прояву хабарництва. Але з беззаконням слід боротися за допомогою закону і тільки закону. Концептуальною основою нормативно-правових актів у боротьбі з корупцією повинно бути не документування наслідків цього негативного явища, а створення умов, які б виключали можливість корупційних проявів: має діяти невідворотно механізм політичної, правової відповідальності владних осіб. за Томасом Джеферсоном: “Протистояти корупції і тиранії треба до того, як вони заволодіють нами. Краще взагалі не пускати вовка у вівчарню, ніж сподіватися на те, що зумієш вирвати йому зуби і кігті після того, як він туди ввійде⁹”.

Якщо цю тенденцію не подолати, то наслідком може стати становлення такого суспільного устрою, в якому навіть за чітко визначених повноважень різних гілок влади, чесність, порядність, обов'язковість, професіоналізм перестануть сприйматися як моральні орієнтири соціальної поведінки. Жити в аморальній державі може стати нормою. Проте Україна буде виведена з поміж цивілізованих країн.

У ряді європейських країн, зокрема в Польщі, Франції та Фінляндії діє спеціальний судовий орган – Державний трибунал, повноваженнями якого є притягнення до відповідальності вищих посадових осіб за порушення конституції чи законів у зв'язку з посадою, яку вони обіймають, або у сфері виконання своїх службових обов'язків. Заступник глави місії Посольства Фінляндії Пірка Таліола зазначає: “Фінляндія – велика країна з маленьким населенням, з несприятливим кліматом. Нашим предкам довелося долати багато труднощів, і врешті-решт вони переконалися, що чесна праця – єдиний спосіб жити краще. До речі, героєм фінських народних казок ніколи не буває хитрий лис – це або чесний ведмідь, або роботяга-коняка. А лисиця у фіналі казки завжди зазнає поразки”. І ще: “Думаю, більшість фінів вважають, що взятихабар – означає втрату самоповаги. Навіть якщо ніхто не буде знати про це, ви будете відчувати себе залежним від людини, яка спокусила вас на нечесний вчинок”¹⁰). До речі, Державний суд Фінляндії на початку 90-х років минулого сторіччя лишив міністра Каука Юхантопа посади і депутатського мандата за його спробу домовитися з банком, щоб він простив йому борг. Правда, після закінчення п'ятирічного мораторію обіймати державні посади він знову повернувся у парламент.

Друге питання – це становлення правової держави і громадянського суспільства. Саме в цьому контексті стратегічним напрямом реформування політичної системи має стати формування громадянського суспільства, яке є основою правової держави, його становлення відбувається з утвердженням останньої. Нагадаємо, що правова держава – це тип держави, головними ознаками якої є верховенство права і закону, розмежування функцій різних гілок влади, правовий захист особи, юридична рівність громадянина і держави. Мета правової держави – служіння відповідному закону і зумовленому ним соціальному та політичному порядку. Критерій для віднесення держави до правових – стабільність суспільства, оперативність державного управління, задоволення громадян діяльністю владних органів. Основне завдання правової держави полягає в юридичному забезпеченні інтересів, життєвого простору кожної людини. Йдеться про таке суспільство, якому держава підкоряється і якому служить, виконуючи його волю – про громадянське суспільство.

Для подальшого розвитку інститутів громадянського суспільства потрібно:

- прийняти закон про громадські об'єднання;
- законодавчо забезпечити ефективне функціонування органів місцевого самоврядування, створити необхідну фінансову та матеріально-технічну базу для їх діяльності;
- за допомогою освіти, засобів масової інформації сприяти засвоєнню кожним громадянином положень Конституції України, інших законодавчих актів, підвищити рівень і розширити сферу викладання політичної науки у вищих і середніх закладах освіти;
- забезпечити законодавче залучення представників опозиції, засобів масової інформації до участі в діяльності владних інститутів, розробки, прийняття і відповідальності за реалізацію важливих державних законів. Прийняти закони про опозицію, про державну підтримку діяльності засобів масової інформації. Опозиція має діяти цивілізовано, дотримуватися конституційних норм, тільки тоді вона може розраховувати на адекватні дії владних сил. І навпаки;
- запровадити постійні зустрічі (Національна асамблея, Громадянський форум, “круглий стіл”) вищих посадових осіб держави, лідерів політичних партій, опозиційних рухів з обговорення і розв'язання конфліктних питань суспільного розвитку, визначення стратегії розвитку країни в політичній, економічній і міжнародній сфері. Цю стратегію мають поділяти всі гілки влади, мусить підтримувати все суспільство.

І насамкінець: проблема, розв'язання якої буде значною мірою сприяти розвитку соціально-правової держави і громадянського суспільства в Україні, - *напрацювання консолідуючої ідеології.*

Виходимо з того, що громадянське суспільство ґрунтується на принципі ідеологічного плюралізму, реальному праві всіх суб'єктів безперешкодно дотримуватися і відстоювати різноманітні ідеї, теорії, погляди, які віддзеркалюють різні аспекти життя суспільства.

Цей принцип не виключає, а передбачає наявність ідеологічного консенсусу відносно найбільш важливих і значущих для розвитку громадянського суспільства цінностей. Вони, як підтверджує досвід, можуть бути визначені в рамках політичної нації, яка спроможна об'єднати країну, що після президентських виборів ідеологічно роз-

кололася майже на дві – Схід і Захід – рівні половини. Ключовими цінностями загальногромадянської ідеології могли б стати патріотизм, гуманізм, демократія, соціальна справедливість.

На сучасному етапі роль Української держави в розвитку громадянського суспільства зростає. Самі інститути громадянського суспільства потребують сильної державної влади, яка б створила правові, політичні, організаційні умови для їх існування, виступила гарантом їх функціонування. Вибір стратегії внутрішньої і зовнішньої політики України має доповнюватися гнучкою тактикою і сильною політичною волею щодо реалізації висунутої стратегічної мети. Будь-яка стратегія, будь-який план не можуть здійснитися самі собою. Потрібні цілеспрямовані, рішучі дії владних структур (Верховної Ради, Президента, Уряду), підтримувані суспільством і спрямовані на те, щоб не тільки здійснити позитивні зміни в економіці України, а й зробити її політично стабільною, економічно потужною, незалежною державою.

¹ Див.: Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д.Бабкіна, В.П.Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – С.182–183.

² Журавський В.С. та ін. Політична еліта України: теорія і практика, трансформації. – К., 1998. – 264 с.; Пахарев А.Д. Политическое лидерство и лидеры: Монография. – К.: Знание Украины, 2001. – 270 с.

³ Ролі та місцю політичної еліти України у становленні української державності присвячено тематичний випуск журналу “Національна безпека і оборона”. – 2003. – № 9. – 56 с.

⁴ Конституція України. – К.: Парламентське видавництво, 1997. – С.6.

⁵ Дзюба І. Вимирання слова // Дзеркало тижня. – 2004. – 24 липня.

⁶ Дзюба І. На еліту надійся, а сам не плошай // Національна безпека і оборона. – 2003. – № 9. – С.36.

⁷ Жданов І., Якименко Ю. Україна у ХХІ столітті: виклики для політичної еліти // Національна безпека і оборона. – 2003. – № 9. – С.5.

⁸ Бжезинський З. В Україні – вибух самосвідомості // День. – 2004. – 4 грудня.

⁹ Антология мировой политической мысли В 5 т. – Т.1. –Зарубежная политическая мысль: истоки и эволюция. –М., 1997. – С.535.

¹⁰ День. – 2004. – 29 июля.